

Надія Ашиток, кандидат філологічних наук, доцент
кафедри соціальної кафедри та соціальної роботи
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

МОВНА КАРТИНА СВІТУ ЯК ЗАСІБ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Нації вмирають не від інфаркту, спочатку в них відбирають мову

Ліна Костенко

Національна ідентифікація молодого покоління в сучасній Україні ускладнюється внаслідок впливу глобалізаційних процесів. Усунення цих ускладнень можливе за умови поліпшення етнічного виховання, одним із засобів якого є мовна картина світу.

Ключові слова: національна ідентифікація, картина світу, мовна картина, етнічне виховання, освітній процес.

Национальная идентификация молодого поколения в современной Украине усложняется в результате влияния процессов глобализаций. Устранение этих осложнений возможно при условии улучшения этнического воспитания, одним со средством которого есть языковая картина мира.

Ключевые слова: национальная идентификация, картина мира, языковая картина, этническое воспитание, образовательный процесс.

National authentication of the young generation in modern Ukraine becomes complicated as a result of because of influence of global processes. The removal of these complications is possible on condition of improvement of ethnic education, one with the mean of which there is a linguistic picture of the world.

Key words: national authentication picture of the world, linguistic picture, ethnic education, educational process.

Постановка проблеми та аналіз публікацій. Тотальний процес глобалізації було спровоковано економічними досягненнями ХХ століття. Сам термін “глобалізація” запроваджений у науковий обіг відносно недавно – у 70-ті роки минулого століття, проте передумови виникнення на новому етапі цивілізаційного розвитку явища, цим терміном позначеного, були підготовлені формуванням нового міжнародного поділу праці, розвитком міждержавних систем комунікації і зв’язку (електронної пошти, мобільного зв’язку, Інтернету тощо), удосконаленням міжнародних транспортних мереж, потужним піднесенням ринкової економіки і визнанням у багатьох розвинених країнах світу демократичної політичної моделі як прогресивної. Під глобалізацією зазвичай розуміють інтенсивний розвиток світової торгівлі та інших процесів економічного характеру, що не визнають національно-державних кордонів, проте вплив її значно масштабніший. Йдеться не тільки про традиційну зовнішню торгівлю товарами і послугами, що набула у ХХІ столітті ознак безпрецедентної інтеграції, а й про рух капіталу, обмін технологіями та інформацією і реформування освітніх систем, які у нових умовах покликані готувати конкурентоздатних фахівців епохи постіндустріального виробництва. Глобалізація засвідчує: людство вступає в якісно

нову еру інформаційних технологій, що позначається на всіх сферах буття людини, у тому числі тих, що пов’язані з процесами самоідентифікації особистості. Саме до цих сфер належить освітня, вплив якої в умовах інформаційного суспільства набуває особливого значення при формуванні світогляду молодих людей, репрезентованого у мовній картині світу.

Ідентифікаційні процеси неодноразово висвітлювалися філософами, педагогами, психологами та іншими дослідниками. Для нашої роботи особливу цінність мають дослідження окремих різновидів ідентифікації: національної (О.М. Васильченко, Д. Джозеф, А. Юраш), соціокультурної (В.А. Жадько, А.О. Кургузов) та мовної (Н. Потелло, Н. Нерух). Безперечно, процес формування особистості є цілісним, а тому кожен вид ідентифікації перетинається з іншим. Так само незаперечним є те, що ідентифікація особистості у всіх її різновидах або, за визначенням А. О. Кургузова, аспектах – психологічному, віковому, соціальному, культурному та ін. – відбувається внаслідок реалізації наступних функцій мови: функції ідентифікації людей у рамках соціальної групи, етнічної (національної) спільноти; забезпечення гармонізації інтересів особистості і певної мовної спільноти; зберігання і трансляції соціального досвіду та культурного надбання; регулювання і

МОВНА КАРТИНА СВІТУ ЯК ЗАСІБ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

регламентації соціальної поведінки [9]. У всіх зазначених аспектах мова є не лише формальним засобом ідентифікації особистості, а й “виразником уселюдської культури” [7, 3], необхідною складовою професійного становлення, тендерної, правової та політичної соціалізації, у забезпеченні цілісності якої має важливе значення таке цілісне утворення, як мовна картина світу – “відбитий засобами мови образ свідомості – реальності, модель інтегрального знання про концептуальну систему уявлень, що репрезентуються мовою” [10, 46].

Метою статті є дослідження впливу глобалізаційних процесів на мовну картину світу як засобу національної ідентичності та взаємозв’язку цих процесів з освітньою системою, позаяк вплив процесів, пов’язаних з глобалізацією, на формування мовної картини світу людини суперечливий і неоднозначний, що загалом пов’язано з ускладненнями у формуванні національної ідентичності особистості в умовах прискороного сучасного економічного зростання і модернізації, при яких міждержавні кордони стають більш прозорими, а міжмовні межі більш розмитими.

Виклад основного матеріалу. Національна ідентичність – це сукупність ознак, набутих етнічною спільнотою в процесі свого буття і відмінних від притаманних іншим етнічним утворенням особливостей. До цих етнічних ознак належить передусім територія, освоєна спільнотою, яка стала для неї Батьківщиною. З етнічною територією пов’язана історична пам’ять, наявність національних реліквій, святинь, традицій, звичаїв, ритуалів, родоводів. Найважливішою ознакою національної ідентичності є мова, адже саме вона є чинником консолідації суспільства та розбудови потужної, незалежної країни, виразником і засобом захисту власних інтересів, історії та традицій. Відсутність національної мови, як слушно відзначає Д. Джозеф, є однією з найбільш серйозних перешкод, яку необхідно перебороти при створенні національної ідентичності [5, 20 – 48]. Втрата або часткове виведення мови з етнічного функціонування може призвести до втрати етнічної ідентичності. Мова є засобом єднання і в часовому, і в просторовому вимірах, про що йдеться, зокрема, у праці В. Іванишина та Я. К. Радевича-Винницького [6, 84]. Дійсно, ми відчуваємо внутрішню єдність з представниками попередніх і майбутніх поколінь свого народу, де б вони не жили. У XVIII столітті німецький учений Й.Г. Гердер запровадив до наукового обігу поняття належності людини до певної спільноти як життєво важливої потреби.

“Бути людиною – означає почуватися десь як дома”, – підтримує цю думку І. Берлін. Забезпечити належність людини до тих, хто “дома”, покликана передусім мова пращурів, яка називається *рідною* не лише через здатність репрезентувати внутрішнє “Я” людини, особистісну самість, а й тому, що єднає людину з представниками родоходу. У слові *рідна* міститься значення про належність людини до певної спільноти – роду, народу. Ще стародавні греки сприймали мову як засіб єднання. Афіни запевняли Спарту, що ніколи не стануть зрадниками еллінської єдності – “єдності крові і єдності мови” (Геродот) [цитовано за працею: 6, 84]. У стратифікаційному світі, у якому консолідація людей відбувається за класовою, партійною, релігійно-конфесійною та іншими ознаками, що одночасно є й ознаками роз’єднання, існує засіб, здатний об’єднати представників певного народу незалежно від згаданих ознак. Навіть “єдність крові” при цьому не обов’язкова. Вчений і письменник А. Кримський, письменниця Марко Вовчок, педагог Софія Русова та багато інших – не були українцями за походженням, але українська мова кровно поєднала їх з нашим народом та його духовністю [див.: 6, 84].

У матеріальному плані мова – це лише набір звуків. Невже набір звуків здатний єднати народи? На це можна відповісти, вільно перефразовуючи вислів В. Гумбольдта: є у мові не лише звукова (матеріальна) сторона, а й внутрішня (ідеальна), здатна репрезентувати дух народу, стати його екзистенцією (у В. Гумбольдта: “Рушієм національного є дух, а екзистенцією духу є мова”). Лише завдяки поєднанню сторін – матеріальної та ідеальної – можливе “вираження засобами даної мови світовідчуття та світорозуміння етносу, вербалізована інтерпретація мовним соціумом навколишнього світу і себе в цьому світі” [3, 6]. Люди визначають належність незнайомої людини до свого етносу за засвоєними у процесі соціалізації особливими знаннями, що є надбанням певного етносу, і сформованим на цій основі своєрідним, властивим лише для “своїх”, сприйняттям світу. Все це стосується внутрішньої сутності людини. Як же дана сутність “у собі” являє себе світу? Як ідеально знаходить вияв у матеріальному? Це відбувається внаслідок існування, як відзначає О. Селіванова, “ментального лексику мови”, який характеризує не свідомість окремого мовця, а інтерпретацію реального світу свідомістю цілого народу, що є носієм тієї чи іншої мови [13, 84 – 85]. У лексиконі ментально маркованими є не лише

МОВНА КАРТИНА СВІТУ ЯК ЗАСІБ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

етнографізми (*бандура, кобзар, цимбали* та ін.), а взагалі більшість мовних знаків, у зміст яких “вплетена” національна семантика, до яких належать, наприклад, фраземи-репрезентанти “внутрішніх” образів національного менталітету, що співвідносяться за семантикою із стереотипами сприйняття і відображають національний характер (*моя хата скраю* як вияв індивідуалістської ментальності українців, *на миру і смерть красна* як вияв колективістської ментальності росіян). Національний маркер може бути закріплений як компонент і на рівні прагматичної частини значення з метою вияву національного погляду на ціннісні характеристики предмета чи явища. Скажімо, для українця та росіянина словосполучення *блакитні очі, голубые глаза* нейтрально або позитивно забарвлені, для киргиза *блакитні очі* майже лайливий вираз, адже йдеться про дуже некрасиві очі, водночас *коров'ячі очі, коровьи глаза* (про людину) для українця та росіянина однозначно негативно оцінні номінанти, для киргиза такі очі – надзвичайно гарні. Навіть тоді, коли окремі слова у споріднених словах за денотативним змістом однакові, особливе емоційне навантаження робить їх неповторними, національно маркованими. Наприклад, слово *калина* відоме для частини слов'янських мов, проте для українця це слово має особливий зміст, позаяк з ним пов'язане уявлення про Батьківщину. Для українця *калина* символізує світло, вогонь, усе червоне, і саме через ці якості з калиною пов'язують красу та радість, першою чергою дівочу, наприклад: *Ой у лузі червона калина, Вийди до мене, кохана дівчино*. Калина здавна була символом не тільки гарної, а й здорової дівчини, про що свідчить порівняння *молода, як ягода, червона, як калина*.

Чи існує небезпека знеособлення українства та втрати неповторної україномовної картини світу, збереження якої тісно пов'язане з процесом національної ідентифікації молодого покоління в епоху глобалізації? Незаперечним є те, що небезпеки існують. Це русифікація і космополітизація. Останній з названих процесів зазвичай розуміють, як англізація (американізація). Найбільш небезпечним з цих процесів вважають русифікацію, позаяк “з часу прийняття Україною статусу незалежності й самостійності, на превеликий жаль, похвалитися великим прогресом у мовній справі ми так і не можемо” [4]. Україна набула формальних ознак – державної символіки, перейменовані вулиці, площі тощо, державним театрам надано національний статус. Є і суттєві зрушення в освіті.

А почути розмову рідною мовою на вулицях українських міст майже неможливо. Існують проблеми у книговидавництві. Українська мова часто сприймається, як “провінційна” мова, якою “робити гроші” не вигідно. Нею рідко спілкуються у сім'ях. Виключно українською розмовляють 45,6% українців. Тільки російською – 29,9% і це переважно люди старшого покоління. Тривожно, що лише 29,9% молодих людей розмовляють українською, а 47,4% – тільки російською! “На умовно українському Донбасі українською розмовляють лише 5,5% громадян. Російською – 81%. У західному регіоні російськомовними є тільки 2,8% осіб, а 86,6% спілкуються українською мовою. Це факт, який загрожує подальшому існуванню України як єдиної держави! [див. за працею: 4, 11]. Останнє особливо значиме для України і вимагає від владних структур виваженої мовної політики не лише по відношенню до українства.

Поширення англізації (американізації) сприймається не так гостро, проте як вимога часу, і тому становить небезпеку, адже має тенденцію до зростання. Загалом у країнах світу можна відзначити два напрями мовних політик. Перший пов'язаний із зусиллями національних держав зберегти монополію на національну мову, позаяк саме мова сприймається як потужний маркер державності та національної ідентичності. Друга тенденція полярна першій і стосується прийняття англійської мови як мови міжнародного спілкування, поширення якої зумовлене потребою у так званій “глобальній” мові. Сьогодні за кількістю мовців на роль глобальної мови претендують такі найпоширеніші мови, як англійська, іспанська та китайська. Серед них немає української, як, до речі, і російської. Статистика свідчить, що англійською мовою вільно володіють близько 670 млн. осіб, а в межах “розумної компетентності” – приблизно 1,2 – 1,5 млрд чоловік [8, 95]. Крім того, англійська мова перетворилася на засіб доступу до знань та їх поширення. Відомий дослідник глобальної англійської Девід Крістал стверджує, що в період 1750 – 1900 рр. більш як половину всіх значних наукових та технічних робіт було написано англійською мовою. За даними минулого століття, у світі з 1 000 наукових публікацій 760 виходять англійською мовою; нею подається 80% інформації в мережі Інтернет, хоча для 40% користувачів ця мова не є рідною (дослідники доводять, що 80% інформації зберігається у світовій мережі саме цією мовою, а її обсяг подвоюється кожні 18 місяців); англійськомовні країни виробляють близько 40% світового валового

МОВНА КАРТИНА СВІТУ ЯК ЗАСІБ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

внутрішнього продукту. Крім того, англійська є мовою політики та масової культури. Три чверті “стрічок”, що демонструються в світі на відеокасетах або в кінотеатрах – американські [2]. Ще у XX ст. англійська поступово замінює французьку як мову міжнародної дипломатії. Вперше офіційний статус англійській був наданий Лігою націй. Її значення ще більше посилилося після створення у 1945 році ООН. Поступово англійська мова набуває ознак *Lingua franca* – мови, яку використовують як засіб ділового та культурного спілкування людей, що розмовляють різними мовами. У глобалізованому світі англійська є мовою міжкультурних комунікацій, бо незалежно від того, ким ви є: українцем, італійцем, індійцем, росіянином чи німцем, зібравшись усі разом ви спілкуватиметеся англійською. В багатьох країнах, де існує міжетнічне напруження, саме англійська виконує роль етнічно нейтральної мови. Якщо поширення англійської світом пов’язане з домінуванням англомовних націй, то сьогодні є всі підстави говорити про те, що вона поступово втрачає свій імперський статус. Мало того, вона перестає бути прив’язаною до носіїв мови, а дедалі більше і більше перетворюється на особливу, яка навіть назву має окрему – “глобіш” (*globish*), або “стандартна світова розмовна англійська” (*Word Standard Spoken English*) [11]. Цікавою ілюстрацією цієї тенденції є книжка французького бізнесмена Жан-Поля Мар’є. Описуючи свою зустріч із партнерами з різних куточків світу він зазначає, що, спілкуючись, вони розмовляли на особливому діалекті англійської, чудово розуміючи один одного. Англієць же потрапив у скрутне становище і з труднощами вловлював думку партнерів. Ті, своєю чергою, не могли зрозуміти його одразу – через складність його мови. Мар’є зазначає, що сьогодні розвивається нова форма англійської, якою володіють ті, для кого вона є другою, американська та британська англійська стають не більше, ніж місцевими діалектами [11].

Вплив англійської мови на українську позначається на мовленнєвій діяльності, мовній свідомості українців й на самій системі української мови. Про безпідставне вживання іноземних слів пише Б. Олійник: “Незалежна Україна за кілька років уже встигла прихопити з англійської кілька тисяч слів, що межує з прямим витісненням корінних українських слів американізмами... Прислухайтесь: *лізинг, факторинг, франчайзинг, факс, ксерокс, принтер, картридж, вінчестер, стиплер*. Жоден завойовник так тріумфально не полонив наші вулиці, причому без найменшого нашого

спротиву” [12, 30 – 31]. Б.М. Ажнюк відзначає інтенсивність проникнення англійських слів у молодіжний жаргон (*крейзуха, хелпнути*), ділове мовлення працівників іноземних представництв та українських фірм чи організацій, що підтримують з ними регулярні ділові контакти (*CV, аплікація, дедлайн, кешнути*), політичний лексикон, науково-технічну термінологію [1, 52]. У мовленні українців сформувалася мода на інтертекстуальність, що виявляється у перемиканні кодів та їх змішуванні. Прикладом є полтавська рокгрупа “The вйо”, газета “Книжник *review*”, журнал “Ярмарки & Виставки”. Як слушно зауважує дослідник, в українську мову проникають не тільки англійські ідіоми, слова та елементи значення, а й поодинокі елементи англійської граматики. Зокрема набуває поширення атрибутивне використання іменника в препозиції до означуваного слова: *UMC магазин, інтернет-кафе, Торчин продукт* тощо.

В останні роки почастишали антиглобалізаційні виступи, у тому числі націоналістичного спрямування. Безперечно, можна визнати, що глобалізаційні процеси, як вважав М. Покровській, підривають фундамент націоналізму в усіх його проявах – хай то будуть нації-держави, національні соціокультурні традиції чи певні типи свідомості – та створюють умови, при яких національно-державний фактор, хоча й зберігається (в тому числі у вигляді окремих держав, урядів тощо), але перестає бути визначальним [2]. Проте слід визнати, позаяк небезпека для національної ідентичності існує, а тому етнос мобілізує всі сили, які у нього є для самозахисту, адже планетарні сили звільнилися від простору, що й створило беззахисність глобального характеру для національної самобутності. Як стверджує польський публіцист Ришард Капуцинський: “Сучасна людина втратила почуття безпечності”, втратила прихисток, де могла б сховатися. В будь-якому місці її може сягнути якась сила, яку вона не спроможна навіть ідентифікувати” (“Знамя”, № 10 за 2009 р., стор. 6). А чи варто шукати цей прихисток? Україна прагне стати врівень з розвинутими країнами світу, а тому її національна мовна політика навряд чи повинна спрямовуватися на самоізоляцію країни. Епоха постмодерна є ерою безпрецедентного розвитку співробітництва, який можливий лише за умови відкритості інформаційного простору, що є основою для виникнення суперечності між зростанням глобалізаційних процесів, що сприяють поширенню мови англійського походження “глобіш” (*globish*), і потребами етносу у питаннях збереження власних надбань.

МОВНА КАРТИНА СВІТУ ЯК ЗАСІБ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Подолання цієї суперечності передбачає виважене ставлення у мовній політиці до засобів міжнародного спілкування, що стають необхідністю. Перед політичною елітою стоїть відповідальне завдання – з одного боку, зберегти національну ідентичність країни шляхом підтримки української мови у всіх сферах життєдіяльності людини (звичайно, йдеться про підтримку української мови не за рахунок інших мов в Україні), а з іншого – прийняти до уваги поширення вживання глобальної мови та соціальні потреби у ній.

Чи становитиме глобальна мова небезпеку? Мабуть, ні, проте за умови збереження її вузькофункціональності, що є умовою відсутності її впливу на мовну картину українства? І ще за однієї умови – інформаційний світ для українців повинен існувати переважно на рідній мові.

Якщо розглядати етнос як систему, то слід визнати, що негативний вплив космополітизації і русифікації на збереження української мови обмежений, позаяк вони є зовнішніми процесами і набувають руйнівних властивостей з легкої руки представників етносу, що перестають усвідомлювати свою належність до нього. Можливо, слід примусити людей говорити українською, причому без іншомовних вкраплень? Це не лише безнадійно, тут ми стикаємося ще з однією суперечністю, адже визнаємо право кожної людини на вільний вибір мови, форми її застосування, хоча одночасно з цим вважаємо, що діти повинні берегти і примножувати надбання батьків. Проте згадана суперечність і не виникне, якщо дитину виховувати у душі етномовних традицій, адже національна ідентифікація дитини відбувається у процесі соціалізації – передусім сімейній та освітній. Будь-яка однобокість в етнічному вихованні хибна (а у наш час увага вихователів часто зосереджується на трагічних сторінках історії України, її фольклорі та природі). У мовній картині світу вихователів переважають етнічно марковані слова з такою семантикою. В цьому контексті доречним буде загадати слова М.П. Кочергана, який вважає, що коли “етнічна група усвідомлює свою мовну єдність та своєрідність і пов’язує з цим усвідомленням позитивні емоції, мова буде прищеплювати її носіям почуття патріотизму” [7, 97]. Виховний потенціал мовної картини світу значно посилиться й за умови конкурентоспроможності української мови, яка насамперед повинна реагувати на прагматичні потреби нації, зокрема, бути мовою Інтернет, відеокасет, мовою передових виробничих технологій та ін. Заходи мовного

планування, що ігнорують цю складову частину сучасної мовної ситуації, слушно зауважує Б.М. Ажнюк, і спираються лише на етнографічні та ідеалістичні мотиви, не мають виразної перспективи на успіх [1].

Висновки. Нації вмирають не тоді, коли у них відбирають мову: насилля, як правило, викликає протидію. Вони зникають, коли нащадки нехтують своєю національною ідентичністю, не сприймають, як скарб, те, що залишено їм у спадщину, не усвідомлюють себе відповідальними за збереження внутрішнього всесвіту українства з червоними калинами, барвінком, плакучими вербами і високими тополями. Небезпека для нації існує лише в одному випадку, коли слова, якими позначають все у цьому всесвіті, втрачуть для нащадків цього етносу ментальне забарвлення і, коли вони їх почують, у них перестане щеміти серце. Нації помирають тоді, коли питаннями національної ідентифікації у процесі соціалізації не приділяють належної уваги, вважаючи, що якось та буде.

1. Ажнюк Б.М. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації // *Мовознавство*. – 2001. – № 3. – С. 48 – 54.

2. Глобалізація: тенденції інтеграції, універсалізації та поляризації сучасного світу: <http://ua.textreferat.com/referat-11260-3.html>.

3. Голубовская И.А. Этнические особенности языковых картин мира. – К.: ВПЦ “Київ, ун-т”, 2002. – 293 с.

4. Горбунь О. Великий скарб і багатство! // *Подолія*, 29.07.2003: <http://novatova.org/2009/01/skar/>.

5. Джозеф Д. Язык и национальная идентичность // *Логос*. – 2005. – № 4 (49). – С. 20 – 48.

6. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 1994. – 218 с.

7. Кочерган М. П. Мова як символ соціальної солідарності // *Мовознавство*. – 2003. – №1. – С. 3 – 10.

8. Кристалл Д. Английский язык как глобальный / Д. Кристалл. – М.: Изд-во “Весь мир”, 2001. – 185 с.

9. Кургузов А.О. Мова як засіб соціокультурної самоідентифікації особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: 09.00.03 / Запоріж. держ. ун-т. – Запоріжжя, 2004. – 16 с.

10. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004.

11. Пелагеша Н. Мова міжнародного спілкування або *Lingua franca* для глобального світу: <http://osvita.ua/languages/article/6794>.

12. Про функціонування української мови в Україні: Мат-ли парламентських слухань 12 березня 2003 р. – К.: Поточний архів Верховної Ради України, 2003. – 66 с.

13. Селіванова О. О. Актуальні напрямки сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Фітосоціоцентр.

Стаття надійшла до редакції 26.05.2010